

„Birodalmi karrierutak” és Ausztria változó „egyetemi terei” a 19. század második felében

SURMAN, Jan: *Universities in Imperial Austria 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*. West Lafayette, Indiana, 2019. 458 oldal.

A posztmodernhez köthető „téri fordulat” (spatial turn) olyan szemléletmódot hozott a történetírásba, mely korábban már vizsgált témáknak adott új értelmezési keretet, illetve egészen új kérdések felvetésére is lehetőséget kínált. A „tér” analitikus fogalomként való használatát javasoló Michel Foucault azt mint önálló és differenciált társadalmi entitást („szerkezeti helyet”) határozta meg, amely alkotóelemeinek viszonyrendszere által meghatározott minőséggel rendelkezik, a kapcsolatok változásának történeti vizsgálata pedig fontos megállapításokra vezethet. Ezzel összefüggésben állapította meg Gyáni Gábor, hogy „a tér analitikus kategóriaként nemcsak témát ad a humán és társadalomtudományi kutatók kezébe, hanem az emberi történelem okainak a magyarázatához is tevőlegesen hozzásegíti őket”.¹

A jelenségek magyarázó okainak felfejtése vezette a közép- és kelet-európai tudományosság társadalomtörténetének elismert kutatóját, Jan Surmant is, aki a 19. század második és a 20. század első felének tudományos transzferjelenségei, az egyetemi mobilitás és a tudományos nemzetközi-ség kérdései kapcsán az általa vizsgált régió történetének tárgyalásakor szakít a pusztán nemzeti alapú megközelítéssel, és a lokális nacionalista narratívák fölé igyekszik összehasonlító szűrőt helyezni, illetve nagyobb terekben gondolkodni. Ez a szemlélet kü-

lönösen indokolt a Habsburg Monarchia multietnikus, multikulturális és ebből adódóan multilingvisztikus terének vizsgálata kapcsán, melyben az egyetemek fontos szerepet játszottak az államhoz lojális állampolgárok nevelésében és a (nyelvhez kötődő) kulturális identitások kialakításában, ami többszörösen összetett nemzeti(ségi) konfliktusokhoz vezetett. Surman már korábbi munkáiban is jelezte, hogy a tudományosság és az egyetemek vizsgálatakor egyszerre kell figyelemmel lenni arra, hogy a korabeli nemzetépítési gyakorlatok befolyással vannak erre a területre, másrészt viszont a jelenségek *ab ovo* nemzetközi kapcsolódásai miatt túl is kell tekinteni ezeken a kereteken.²

Ennek a megközelítésnek az eredménye a Habsburg Monarchia 1848 és 1918 közötti egyetemeinek és azok oktatóinak társadalomtörténeti vizsgálata, kifejezetten a többnyelvű tér szempontjából. A kötet – mely a szerzőnek a bécsi egyetemen megvédett doktori értekezésén alapul – elsősorban a Monarchia Lajtán túli területeivel foglalkozik, és csak kitekintésként jelennek meg benne Lajtán inneni (például magyar) példák. Ez a döntés azzal igazolható, hogy leginkább itt tapinthatók ki azok a „birodalmi karrierutak”, egyetemi pályafutás-mintázatok, melyekre a szerző kíváncsi volt. A vizsgálat előterébe elsősorban Bécs, Innsbruck, Graz, Krakkó, Varsó, Lviv, Prága és Csernovic egyetemeinek világa került. A munka forrásbázisa imponálóan széleskörű, az egyetemi levéltárak primer forrásai mellett Surman korábban megjelent dokumentum-kiadványokra és periodikákra támaszkodik. Elemzése (kollektív) biográfiai megközelítésű, mely vizsgálja az

² A tudományok nemzetépítő, illetve a nemzetiségi törekvések tudományépítő és -szervező szerepének vizsgálatáról lásd: *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. Eds. ASH, Mitchell G. – SURMAN, Jan. Basingstoke, 2012.

¹ GYÁNI Gábor: „Térbeli fordulat” és várostörténet. *Korunk* 18. (2007):7. 6.

egyetemi mobilitási hullámok sajátosságait és az egyéni pályafutások mintázatait egyaránt, mindezt a dinamikusan változó egyetemi struktúra keretei közé illesztve. Így, bár a kutatás kezdetben az egyetemi oktatók kapcsolati hálózatának vizsgálatára irányult, végül egy sokkal komplexebb eredmény született, mely a „birodalmi egyetemi tér” egységesítési és fragmentálódási folyamatait, valamint a nemzeti és nemzetek feletti kommunikációs folyamatokat járja körül.

A Habsburg Monarchia tere(i)nek szerkezetét sokféle tényező alakította: voltak benne eleve autonóm terek (Magyar Királyság, Horvátország), elveszített terek (Velence, Lombardia), növekvő öngazdást elnyerő terek (Galícia) és reménybeli, virtuális terek (nagyémet koncepció), de Ausztrián belül az egyes „nemzeti projektek” (pán-germán, pánszláv, lengyel, rutén) tér-igényeivel, eltérő kommunikációs-nyelvi és ideológiai entitásokkal is számolni kellett. A „tudományos tér” egységesítésére irányuló törekvéseket a német – mint közvetítő – nyelv szerepének felértékelésére tett kísérletek vagy például az 1847-ben alapított Birodalmi (Császári) Tudományos és Művészeti Akadémia létrehozása mutatják. Utóbbi a régiók feletti, Bécs-központú tudományosság propagálásával („pán-Habsburg-projekt”) az egységes birodalmi tér érzetét kívánta sugározni. Ezt a tagok összeválogatása (és az intézmény névválasztása) is alátámasztotta, bár valójában a nem német nyelvű tudósok ritkán publikáltak az Akadémia kiadványaiban és nem kapcsolódtak annak könyvsorozataihoz sem. A birodalmi perifériák nacionalizálódása a bécsi központból kiinduló egységesítési törekvésekre adott reakció volt – állítja Surman –, a „nemzeti projektek” előtérbe kerülésével pedig az egységes „tudományos tér” kialakításának esélye szertefoszlott. A tagságukat a helyi elitekre korlátozó „proto-akadémiák”

(mint például a Krakói Tudományos Társaság) nem egy multikulturális tér társaságaiként funkcionáltak, hanem elsősorban a nemzeti (egy)nyelvű tudományosság fejlesztésére koncentráltak, ami „nemzeti terekké” szabdalta a Monarchiát. A különféle szláv nyelvek kölcsönös megismerésére tett kísérletek szintén a tér-egységesítés irányába mutató törekvésekként értelmezhetők. A „nem-német tér” részeként létrejövő – a korszakban is meglehetősen bizonytalanul definiált – „szláv tér” kialakításának sikere azonban eleve kérdéses volt, mivel már az 1848-as prágai szláv kongresszuson is az egyes nemzeti nyelvek kerültek az érdeklődés fókuszába. A pánszláv egyetemi interakció ugyan ezt követően sem szűnt meg, de jelentősége elhalványult, a korábban transzkulturális funkciót betöltő szervezeteik eltérő érdekek „csatateréivé” váltak.

Az egyetemi szférában az egységesítési törekvések és a fragmentálódási folyamatok hasonló dinamikája figyelhető meg. A kötet első fejezete – a 18–19. század fordulójától induló tudomány- és egyetempolitika rövid jellemzése után – az 1848-at követő birodalmi centralizációs törekvéseket és az egyetemek megváltozott szerepét mutatja be. Ebben az időszakban a német kultúra szimbólumának tekintett Bécsi Egyetem működése jól mutatja a Monarchia osztrák–német-központúságát, de a kultúrák (nyelvek) együttélését és konfliktusait is. Az egyetem kutatói számára ugyanis, bár több nyelven publikálták eredményeiket (a német mellett franciául, olaszul és angolul), az itt élő más népek nyelveinek (nem) ismerete sokszor akadályokat jelentett a tudományos kommunikációban. A centrumban lévők más centrumokra (Berlin, Párizs, London) figyeltek, nem pedig saját monarchiájuk perifériái felé fordultak. A 18. század óta zajló kísérlet, hogy a németet a birodalom első nyelvvé tegyék, felerősítette a nemzeti nyelvek védelmezését, a nyelvi

hierarchiában elfoglalt helyük újraértékelését. A lokális érdeklődést kiszolgáló, intézményesült fórumok, mint a *Magyar Tudós Társaság* (1825), az *Ossolineum* (1827) vagy a *Studium Ruthenum* (1787) működése pedig minden esetben a kulturális különállás irányába hatott. A felsőfokú intézmények esetében az oktatás latin nyelve lehetővé tette a tartományok közötti tudományos transzfer megvalósulását, de ahogy a transznacionális latin nyelvet kezdték felváltani az újonnan formálódó közösségek saját nyelvei, a birodalomrészek közötti kommunikáció is egyre nehezebbé vált. Nem meglepő tehát, hogy az 1840-es évek végén felerősödött a nyelvi-kulturális tér centralizálásának és az oktatói mobilitást elősegítő nyelvi egységesítésnek a gondolata. A már említett bécsi akadémia – az elképzelés szerint a kutatók egyfajta szupranacionális találkozóhelye – egyfajta kísérlete volt a birodalmi tudományosság földrajzi átstrukturálásának.

A Bécsi Egyetem beépülését a tudományos világ kommunikációs hálózatába azonban az is nehezítette, hogy az 1848 előtti időszakban a Habsburg egyetemek egyre erősödő állami felügyelet alatt működtek, és elsősorban oktatási intézmények voltak. Elsődleges funkciójuk a lojális és hozzáértő állampolgárok, közszoigák képzése volt, a tudósképzés más intézmények (múzeumok, állami gyűjtemények, könyvtárak stb.) keretei között zajlott. Ily módon a Bécsi Egyetem – állapítja meg Surman – a senior professzori karrier végállomása volt, ahol kevesebb figyelmet szenteltek az új kutatásoknak, így a nemzetközi tudományossággal való kapcsolatok is lazábbak voltak.

Az 1848-as forradalmakban – az egyetemi hallgatósághoz hasonlóan – számos professzor érintett volt. A kötetben külön alfejezet tekinti át ennek a részvételnek, illetve az 1848-as átalakulásnak a regionális változatait. Az egyetemek reformja már ek-

kor is központi helyet foglalt el az újonnan alakult kormányok elképzeléseiben, megszülettek a professzorokra és a magántanárookra (Privatdozenten) vonatkozó első szabályozások. Ekkor kerültek be az első, nem ritkán politikailag is aktív szláv oktatók – elsősorban – a szláv nyelvi tanszékekre.

A viszonylag liberális időszak után Leo Thun-Hohenstein vallás- és közoktatásügyi miniszteri működése a konzervatív tendenciák felerősödését hozta, de az átalakulás több szempontból is megnyitotta a fejlődés lehetőségét. A második fejezet a Thun-éra (1849–1860) bemutatásával foglalkozik, melyben – Surman szerint – a Habsburg Monarchia egyetemei továbbra is az állami politika eszközei, s funkciójukat tekintve oktatási intézmények maradtak, de másodsorban kutatóhelyekké is váltak, és mind működésüket, mind pedig személyi kapcsolataikat tekintve közelebb kerültek a német modellhez. A reformok fontos elemei a rendes professzori testületek felállítása és kontrolljogosítványaik kiszélesítése (Ordinarienuniversitäten), a tanítás és a tanulás szabadságának megvalósítása (bár ennek gyakorlati megvalósítása sokszor ütközött akadályba), valamint a német oktatási nyelv kötelezővé tétele voltak. Utóbbit a szerző a krakkói Jagelló Egyetem példáján mutatja be, melyből kitűnik, hogy a német nyelv előtérbe kerülésének praktikus okai is lehettek: a lengyel nyelv esetében például a megfelelő tudományos terminológia hiánya is a nyelvváltás irányába hatott.

A reformok 1853 után – a német nyelv újbóli bevezetésével – az „egyetemi tér” egységesítéséhez járultak hozzá, és a modernizáció jegyében kaput nyitottak a különböző nemzetiségű kutatók előtt is. Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy Thun elsősorban a katolikus, konzervatív tudományosság kialakítását preferálta, s reformjának egyik fő célja Poroszországnak egy katolikus ausztriai egyetemi rendszer-

rel való ellensúlyozása volt, ezért például protestáns oktatók meghívásától igyekeztek tartózkodni. Thun ugyanakkor törekedett a helyi és a külföldi kinevezések egyensúlyára: az orvosi karok alapvetően Habsburg-birodalmi kötődésű oktatókkal teltek fel, a bécsi bölcséleti kar oktatóinak harmada viszont a Monarchián kívül született.

A „tudomány tereinek” 1849 és 1860 közötti sajátosságait a szerző három kulcsfontosságú diszciplína bemutatásával illusztrálja: az esettanulmányokban a történettudomány kapcsán a tér erősen konzervatív jellege, a nyelvészet-filológia esetében a tér „kuszasága”, a filozófia és a hozzá kapcsolódó pedagógia apropóján pedig annak dominánsan katolikus jellege domborodik ki.

Surman a fentiekben vázoltak ellenére a legfontosabb változásokat az 1860-as évekre teszi, amikortól az intézmények nyelváltása – így például Pesten a magyar, Krakkóban a lengyel és német kétnyelvű, Lviv esetében a lengyel és rutén kétnyelvű oktatásra való áttérés – átrajzolta a birodalom „intellektuális földrajzát”, saját „mobilitási tereket” alakítva ki az egységesnek szánt birodalmi tér helyén. Az új helyzet nyerteseit és kárvallottjait a harmadik fejezet esettanulmányai mutatják be: Surman kitér – többek között – a galíciai lengyelesítés folyamatára, a csehországi egyetemi kétnyelvűség kérdésére, a trieszti olasz egyetem ügyére, de elemzi az osztrák-németek civilizációs missziójaként tekintett csernovici egyetem helyzetét is. A nyelváltás az 1860-as évek első felében oktatói mobilitási hullámot indított el, ám a különböző státuszban lévő oktatók arányaiból továbbra is Bécs központi szerepe rajzolódik ki, a többi – periférián lévő – egyetem nehezen tudott kiemelkedni ennek árnyékából. 1918 után viszont – a perifériák leválásával – új centrumok tudtak felemelkedni, különösen nagy belső átalakulás nélkül, követve

a korábbi Habsburg-modellt. A nyelváltás ugyanakkor megnehezítette az egyetemközi információáramlást, mely a századfordulón felerősítette a dezintegrlódó „birodalmi egyetemi tér” helyreállítására vonatkozó törekvéseket. Ezekből az is kiderül, hogy még a szláv tudósok sem a teljes szeparálódást, hanem az egyetemek többnyelvűvé tételét preferálták. A korábbi történetírás értékelését ez irányban – a korabeli utcai harcokról és egyetemi konfliktusokról szóló – sajtóbeszámolók befolyásolták, amit érdemes felülvizsgálni.

Az 1860-as évektől az egyetemi autonómiáknak is nagyobb tere nyílt, melyet Surman a liberalizálódó tudomány- és egyetempolitika gyakorlatán keresztül mutat be. A középpontban az egyes oktatói kinevezések mögött meghúzódó döntéshozatali folyamatok, valamint a szereplők lehetőségei és az általuk mérlegelt szempontok állnak, melyek izgalmas háttérét adják a kötetben elemzett karrierutaknak. Surman elemzése komplex képet nyújt az előmenetel lépéseiről, a kinevezésig vezető sokszereplős eljárásról, az informális kapcsolatok szerepéről és a döntések „kulisszatitkairól”. Utóbbiak jól mutatják, hogy bár a nem-német intézmények feletti kontroll gyengült az 1860-as években, az oktatási minisztérium továbbra is beleszólt az oktatók kijelölésébe. A beavatkozás mértékét azonban igyekezett minél szűkebbre szabni (depolitizálni), s ha ez nem is mindig érvényesült, végső soron a Habsburg Monarchiában az egyetemi autonómia ekkor a porosz és orosz mintákhoz képest is jobban működött.

Az autonómia erősödésével megnőtt az oktatói munka professzionalizálódását mutató habilitációs eljárások szerepe, melyek egyfajta szakmai belépőnek számítottak erre a területre. A habilitáció jelentette belépési küszöb az előmeneteli verseny fontos tényezője volt, mely növelte a résztvevők karrier-tudatosságát, javította az „oktatási

innovációs” hajlandóságot, de felértékelte a személyes-kollegiális kapcsolatokat is. Egy-egy professzor ugyanis általában a saját tanítványi körét igyekezett helyzetbe hozni. A „külsősök” belépési esélyei alacsonyak voltak, 1884 után kívülről eljutni a professzori szintig szinte lehetetlen volt. A habilitáció feltételeinek rögzülésével a publikációs követelmények kapcsán ugyanakkor egyre jobban kirajzolódtak a nyelvi korlátok is. A habilitációs eljárások száma időben nagyon változó volt, és a helyi szinteken is nagy eltérések voltak, ám egyértelmű tendenciaként mutatkozik, hogy a nemzetépítés felerősödése idején – elsősorban a humán területeken – a habilitálók száma is növekedett.

A következő két fejezetet az egyes egyetemeknek és az ott tapasztalható oktatói karriermintázatoknak szenteli a szerző. Először a német nyelvű intézményeket vizsgálja, és rámutat, hogy a Habsburg Monarchia egyetemei egyre inkább osztrák karakterűvé váltak, saját hierarchiával és karrierutakkal, összefüggésben a pán-germán modellekkel. Ennek a térnek mágnesként működő központja a Bécsi Egyetem volt, itt dolgozott a legnagyobb számú professzor és magántanár is. Bécs fokozatosan a fiatal oktatók felkészülési helyévé vált, akik karrierjük elején töltöttek itt néhány évet. Ebből következően sok volt itt a nem helyi kötődésű oktató, ami az egyetem „kozropolita hub” szerepét erősítette. Bár a professzorok és a magántanárok kinevelése Bécsben is elsősorban a helyi igényeket igyekezett kielégíteni, a többi német nyelvű egyetem felé is Bécs volt a legnagyobb kibocsátó (kivévelt jelent Prága, ahol szintén a helyiek kinevelésére törekedtek). A habilitáció előtti mozgás viszonylag ritka volt (kivéve Krakó és Lviv esetét), melynek egyik oka lehetett, hogy a kisebb egyetemeken a kisebb verseny miatt a magántanárok jobb előmeneteli esélyekkel rendelkeztek. Az oktatói mobilitás irá-

nya sokszor hasonló mintát követett: indult egy kisebb egyetemen (például Innsbruck), és egy köztes állomáson keresztül (például Graz) vezetett az út a végállomásra (Bécs). A „végállomási helyként” funkcionálás mértéke pedig hierarchiát alakított ki az egyetemek között.

A német nyelvű egyetemeken oktatók karrierje a Habsburg Monarchia helyett egyre inkább Németország felé orientálódott, ezzel akaratlanul is helyet teremtve a szláv egyetemek oktatóinak. Három példán keresztül mutatja be a szerző, hogy az egyetemek közötti oktatói körforgás milyen mintázatokat mutatott, milyen infrastrukturális, politikai és kulturális tényezők voltak befolyásoló erők ebben a térben: 1.) a német nyelvű egyetemek számos intézettel rendelkeztek és lehetőségük volt a Német Birodalommal való kapcsolatok kialakítására; 2.) a Galíciában lévő egyetemek kapcsolatban voltak azokkal az oroszországi és porosz területekkel, ahol nem volt saját lengyel nyelvű egyetem; 3.) a cseh nyelvű egyetemek mögött – utánpótlási szempontból – elsősorban a helyi akadémiák álltak.

A vallás- és oktatásügyi minisztérium támogatta az ausztriai oktatók külföldi tanulmányait, és elsősorban a saját kinevelésű oktatók alkalmazását preferálta, egyfajta autarkiára törekedve ezen a területen. A nem kívánt eszmék megjelenése és a politikai szempontok miatt kevésbé rajongott a porosz vendégoktatók alkalmazásáért, ennek ellenére a német oktatók alkalmazása éppen az 1870-es években volt gyakoribb, melyre elsősorban az ausztriai oktatóhiány miatt volt szükség. (A más országokból való oktató-import nem mutatott jelentős arányokat, tengerentúliakkal pedig alig lehetett találkozni.) Felsőbb hivatali szinteken felmerült a két német birodalom – legalább az „egyetemi tér” tekintetében való – egységesítésének gondolata is, de ez nem iktatta ki a porosz egyetemekkel meglévő verseny-

helyzetet. A német nyelvű egyetemek tehát elsősorban egymással és a külfölddel voltak „cserekapcsolatban”, nem pedig a szláv és magyar egyetemekkel. A Monarchia felbomlásának okaként kezelt „nemzetiségek elfordulása” ilyen tekintetben nem állja meg a helyét, az elzárkózás inkább a másik fél részéről érzékelhető.

Az ötödik fejezet a monarchiabeli szláv egyetemi térrel foglalkozik, melynek dinamikáját döntően a nyelvi dezintegráció folyamata határozta meg. A helyi nyelvre való áttérés jelentős szeparációs hatást váltott ki, leválasztva a szláv egyetemi tér egyes részeit, ami kettős hatással érvényesült. Egyrészt a német nyelvű oktatóknak kisebb esélyük volt arra, hogy a nem német nyelvű egyetemeken fussanak be karriert. Másrészt a nem németeknek nem voltak határon kívüli, saját (lengyel, cseh, magyar) nyelvű egyetemei, ahol elhelyezkedhettek volna. E mellett a kulturális hovatartozás is elég képlékeny volt, az oktatók gyakran alakították nemzeti identitásukat a szerint, hogy mely egyetemre szerettek volna bekerülni. (A cseh identitás képlékenysége és a német kultúra erős hatása miatt például kifejezetten nehéz megállapítani – mutat rá Surman –, hogy a Prágai Egyetem cseh és német nyelvű egyetemre való szétválasztásakor hány cseh nyelvű oktató dolgozott itt egyáltalán.)

A nyelvváltással a szláv egyetemek tereinek dinamikája is nagyot változott: elkezdtek saját terük fejlesztését, kialakították saját egyetemi hierarchiájukat és megvívták belső harcaikat. Az egyetemek feletti nemzeti (ségi) kontroll erősödése ugyanis nem csak nyelvi konfliktusokkal járt együtt, hanem generációs és politikai feszültségeket is felszínre hozott, kiélezte a vitákat például a nacionalista-internacionalista törésvonal mentén. A nemzeti projektek figyelmének középpontjában a „nemzeti tudósok” kinevelése állt, de a fiatalabb generáció tagjai

jellemzően nemzetközibb és liberálisabb szemlélettel rendelkeztek, mint a Thun-éra konzervatívabb professzorai. Ezzel szemben viszont a rutén professzoroknak a fiatalabb generációhoz tartozó ukrán nacionalistákkal adódtak konfliktusaik. Minthogy az egyes intézetek, tanszékek alapítása és az utódlási kérdések elválaszthatatlanok voltak a különféle politikai – és egyházi – szempontoktól, e folyamatok izgalmasan befolyásolták az egyéni karrierutakat.

Surman külön fejezetet szentel annak a kérdésnek, hogyan járult hozzá a vallási-felekezeti alapú megkülönböztetés a Monarchia egyetemi terének szétszabdolásához. E kérdésben a Thun-éra konzervatívizmusa és a Kulturkampf is éreztette hatását, így a közéletben is erőteljesen jelenlévő katolikus-nem katolikus ellentét az egyetemeken is megmutatkozott: az állásba kerülés esetében például a katolikusság pozitív diszkriminatív tényezőnek számított, és több esetben előfordult, hogy egy-egy oktató kinevezése vallási hovatartozása miatt hiúsult meg. Surman ezt számos professzori életút ismertetésével igazolja, ugyanakkor rámutat: a vallási tényezők karrierutakra gyakorolt hatásának vizsgálata különösen nehéz, a rendelkezésre álló életrajzok és dokumentációk ugyanis e tekintetben kevésbé informatívak.

A magasabb pozíciókban alulreprezentáltak voltak a zsidó oktatók. Surman úgy fogalmaz: a zsidó magántanárok karrierjét sokszor láthatatlan falak („invisible ghetto walls”) akasztották meg. A szerző a zsidó oktatók esetein keresztül az asszimiláció és az akkulturáció jelenségeit és ezeknek a különféle identitáskonstrukciók vonatkozásában kifejtett hatásait, a sztereotípiák és anti-sztereotípiák terjedésének jelentőségét is vizsgálja. A „láthatatlan gettó” falainak „körbetapogatása” során a hivatalos források (például a habilitációs dokumentáció) és a közbeszéd közötti diskurzusbe-

li eltéréseket is felvillantja. A lokális zsidó közösségek és az egyetemeken tanuló zsidó hallgatók jellemző arányainak összevetésével pedig leszögezi, hogy az egyetemek „elzsidósodásának” érzete és a valóságot tükröző adatok nem feltétlenül konvergáltak egymással.

A kötet záró fejezete a Habsburg időszak örökségével foglalkozik, bemutatva, hogy milyen hatásai voltak a ciszlajtán multilingvisztikus birodalmi térnek az 1918 utáni „sokállami közép-európai térre”. Surman hangsúlyozza, hogy a térváltozás kevéssé volt forradalmi, sokkal inkább a régiós tendenciák folytonosságáról beszélhetünk. Így például a háborút követően növekedett a német kultúrmissziós szemlélet népszerűsége, és a Németországgal való együttműködés is erősödött. Az új nemzetállami terekbe került intézmények azonban nem voltak felkészülve az új helyzetekre, és sok esetben a politika erős befolyása alá kerültek. Így például a tiroli Innsbrucki Egyetem is részt vett az „olasz imperializmus” elleni propagandaháborúban, a déli területek elvesztése után pedig – mintegy a levágott láb fantomérzését követve – az erre a területre vonatkozó kutatások fokozásával próbálkozott.

Az egyetemek többféle utat jártak be 1918 után: volt olyan, amelyik új államok érdekkörébe került (Csernovic), voltak olyanok, melyek elmozdultak korábbi tereikből (Pozsony, Kolozsvár), illetve olyanok is, amelyek oktatói nagy számban menekültek el (elsősorban a Szovjetunióba vagy Kelet-Galíciába). Az egyetemek nagy része elvesztette korábbi vonzáskörzetét, így a hallgatóság rekrutációja is gondot jelentett, melyet különféle módokon próbáltak kompenzálni. A hallgatóság összetétele mindezek következtében nem lett homogénebb, hanem éppen a „multietnikus hub” szerepű egyetemeket erősítette, ahol azonban a sok „külföldi” hallgató jelenléte talaja le-

hetett az „idegenekkel” szembeni averziók erősödésének. Az utódállamokban maradt (például Kolozsvár, Prága, Pozsony), illetve újonnan alapított egyetemek (Varsó, Poznan, Vilnius) érvényesítették a Habsburg-időszak „szervezeti know-how-ját”, s a régióban korábban kialakult személyes-tudományos kapcsolatok is sok esetben tovább éltek. Így például Bukovinában és Csehországban a német nyelvű oktatók a kulturális közvetítés fontos elemei maradtak, Prágában pedig a cseh és a német egyetem közötti kapcsolatok sokkal jobbakká lettek, mint a Habsburg-időszakban voltak.

A Habsburg Monarchia nyelvileg megosztott, mégis kulturálisan összetartozó tudományos tere egy nagyon speciális, sok tanulságot magában rejtő entitás volt, ezért a Surmanéhoz hasonló „intellektuális földrajzi” vizsgálat elvégzése izgalmas lenne az egész Monarchia vonatkozásában is, bevonva a munkából kimaradt „tér-szeleteket”. A kötet megállapításait a – többséget alkotó – földrajzilag immobil oktatók, valamint a nők századfordulót követő – szűk keretek között mozgó – egyetemi karrierútjainak bemutatása is tovább árnyalhatná. Az ábrázolt folyamatok hatásai ráadásul nyilvánvalóan túlmutatnak a tárgyalt időszakon, így a későbbi, illetve jelenkori viszonyok megértéséhez is hozzájárulhatnak. A különféle térbeli mobilitási mintázatok az Európai Unió terére vetítve is fontos megállapításokhoz vezethetnek, de figyelemre érdemes a nacionalizmus és internacionalizmus körüli dilemmák és konfliktusok eredőinek ismerete is. Említhetjük továbbá az egyetemek külföld felé való nyitáskényszerének dilemmáit, a habilitációs eljárások és a minőségbiztosítás közötti összefüggéseket, a nemzetközi oktatói és hallgatói mobilitás gyakorlatait, vagy éppen az állami (oktatás)politikai befolyás érvényesítésének és korlátainak kérdéseit. Az egyén – az egyetemi oktató – karrierútjának elemzése pedig

az előmenetel intézményi (nemzetköziesítés, specializálódás), társadalmi (előmeneteli kényszer, magánszektoral kialakított kapcsolatok, másodállások, generációs dilemmák stb.) és politikai (külső lehetőségek és kényszerek) összefüggéseire világíthat rá.

A kötet jó szívvel ajánlható a magyarországi kutatók figyelmébe, annál is inkább, mert e megközelítéssel jóval több tapasztalat szerezhető, mint amit az egy nézőpontra leszűkített, monokulturális és a

függetlenségi törekvéseket túlnagyító szemlélet lehetővé tesz. Surman munkája meggyőzően bizonyítja, hogy a centrumokból megírt történeti munkákba „bele kell írni” a perifériák történetét is. Ez számos korábbi megállapítás újragondolására is sarkallhat, és megmutathatja például, hogy Csernovic sokkal több szállal kötődik Bécshez, az pedig Berlinhez, Lviv Grazhoz és Kijevhez, mint azt első látásra gondolnánk.

Csibi Norbert